

Колкутіна В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНЦЕПТУ «РОЗДВОЄНІ ДУШІ» В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

У статті проаналізовано функціонування концепту «роздвоєні душі» в історії української публіцистики на матеріалі літературної есеїстики Дмитра Донцова (статті «Трагедія Франка», «Душевна драма І. Франка і його сучасників», «Мойсей» І. Франка», «Невільники доктрини», «Микола Хвильовий»). Зокрема, увагу зосереджено на визначенні та полісемантичному трактуванні цього концепту як сутності психологічної роздвоєності у творчості й світогляді І. Франка, як ознаки культурного імперіалізму новітніх окупантів («невільників доктрини»). У рецепції мислителя представлено узагальнений есеїстичний портрет «роздвоєних душ», окреслено їх історичне значення.

Постулюється ідея, що в Д. Донцова йдеться про розтлумачення «роздвоєння душі» в геніального письменника (з «велетенським і різномірним талантом»), наявності не одного, а двох Франків, постійну світоглядну еволюцію й протистояння двох ідеологій у його свідомості – «інтернаціонального соціалізму» та націоналізму, зрештою, перемогу цього останнього.

Резюмується, що концепт «роздвоєні душі» став одним із найвагоміших сегментів, котрий змотивував Д. Донцова охарактеризувати складний етап розвитку національного письменства, насичений появою та взаємними протистояннями різних літературних течій, представники котрих отримали аксіологічне трактування в його есеїстиці: радянська література (з поступовим утвердженням соцреалізму як «єдино правильного» методу творення комуністичного мистецтва), космополітичний модернізм (розвиток авангардизму та декадентства) й вісниківство (й інші вияви героїчного письменства та національного модернізму). Радянська література (творена комуністичними «роздвоєними душами» й «невільниками доктрини») та космополітично-модерністична (наслідок творчості демоліберальних «прогресистів», «демонократів», «шашелів») є виявом естетики декадансу, розкладу, занепаду.

Ключові слова: Дмитро Донцов, концепт, публіцистика, «роздвоєні душі», психологічний злам, герменевтика.

Постановка проблеми. Злам епох, як і злам світогляду пересічної людини, передбачає осмислення основоположних, сформованих і дієздатних концептів, серед яких ми б виділили «свободу» (слова/вчинку/думки), «боротьбу» (класично: внутрішню/зовнішню або як протест, акцію), «духовність» (Божественну, сакральну). Результат такого процесу непередбачуваний, наприклад, ту саму свободу слова можна зчитати як оксюморон, а акція може виникнути з особисто пережитого, усвідомленого, як наслідок духовного самоосмислення.

Виходячи із цих міркувань, нам було цікаво зануритися в історію української журналістики, звернутися до публіцистичного таланту Дмитра Донцова та дослідити в націософсько-герменевтичному аспекті, як і чому в непростих 30–50 роках ХХ століття функціонували ці, на нашу думку, вічні концепти, а можливо, формувалися й розвивалися інші, адже ж, як відомо, «часи не вибирають: у них живуть та умирають» (Б. Пастернак), а геніальний митець, очевидно,

тому й геніальний, що впродовж життя проходив найскладніші для себе випробування, осмислював, зневірюючи, і вагався, шукаючи. Цей психологічний процес, подібний до зламу, намагався простежити в літературній есеїстиці Д. Донцов, полісемантично й дуже полемічно осмислюючи його як «роздвоєні душі».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо постаті та творчого доробку самого публіциста, то, на нашу думку, найбільш системно оцінити його політико-ідеологічну концепцію і засади в постколоніальний період вдалося Олегу Багану, автору передмов та упоряднику десятитомника вибраних творів мислителя (2011–2016 рр.). Він стверджував, що мислитель відзначався схильністю відтворювати візії культури, а не її теорії та вилучив основні категорії-принципи: «героїзму, енергетизму, волюнтаризму, історизму-традиціоналізму, культу сильної особистості, національної органічності й водночас оксидентального активізму, розмаху, глобальності проблематики, дра-

матизму й особливої пристрасності переживань з формулою «трагічного оптимізму»; живої контрастності й динамізуючої парадоксальності художнього образу, морального навіювання сили, відповідальності, ідеалізму, постійного переживання містики буття, його величі та скерованості до Бога, культу лицарства й посвяти, ідеї служіння.... заперечення будь-якого побутовізму, поверхової описовості, сентиментального етнографізму, ментального малоросійства, роздвоєності» [1, с. 9]. Як бачимо, науковець чи не перший, який виділив роздвоєність із-поміж низки характеризуючих ознак публіцистики Д. Донцова.

Постановка завдання. Досліджуючи публіцистику цього мислителя, наше завдання вбачаємо в такому: охарактеризувати сутність психологічної роздвоєності у творчості та світогляді І. Франка; розтлумачити концепт «роздвоєна душа»; визначити його на ознаку культурного імперіалізму новітніх окупантів («невільники доктрини») й окреслити їх узагальнений есеїстичний портрет.

Виклад основного матеріалу. Найтрагічнішою й найскладнішою статтю вважає Д. Донцов Івана Франка, про що свідчать не лише принагідні спостереження, а й окремі есе «Трагедія Франка» (1926), «Душевна драма І. Франка і його сучасників» (1953), «Мойсей» І. Франка» (1953). З одного боку, спостерігаємо досить гострі оцінки творчості І. Франка. Публіцист звертає увагу на те, що в XIX столітті І. Франко уособлює у творчості та світогляді народницьку ідеологію, змалювавши щоденне сіре життя народу, його тяжку працю, занурившись у побутописання заважкої життєвої долі робітників: «Його «Каменярі» – це не радісний екстаз творця, лише понура підневольна робота каторжників». Збайдужінням, самотою, **психологічною роздвоєністю** й побутовою невизначеністю, безнадійністю позначено Франкове «вірую»: «... свобода, досягнута працею, просвітою, вихованням мас, буденним трудом і критикою існуючого зла. Ось який зміст вкладав він у гасла боротьби зі злом, і щиро жалує, що «воля, слава й сила відмірюються мірою боротьби», не мірою «великого страждання й сліз». Така була відповідь Франка на друге питання – як ідеться до здійснення ідеалу, як треба боротися із соціальною і національно-політичною несправедливістю». Герменевтично осмислені концепти волі, щастя, слави, сили з націософських модифікуються в народницькі категорії й утворюють своєрідну ідеологічну модель, опозиційний варіант модусу боротьби: «Це була яскрава формула майже цілого народолюбного, т. зв. демократичного українського світу другої половини

19 віку, яке жило, на жаль, не ідеями Шевченка, а ідеями Драгоманова. Наука, просвіта, економіка, плуг, перо, не меч. Носії правди – мільйони, безголовна маса, армія без старшин, корабельна залага без капітана, подекуди свідомо декларована аполітичність. Франко писав про себе: «Я зовсім не є ніякий політик, бо політика – це циганство і крутарство». Іншої політики він собі не уявляв» [4, с. 534].

Однак є в есеїста й зразки глибшої, вдумливішої інтерпретації письменника та мислителя. Іманентним конфліктом, «духовною недугою», на думку філософа, що звів у могилу Каменяря й котрий був притаманний цілому поколінню провансальців-«гуманітаристів» (Олесь, Винниченко, Тичина, епігони Франка в Галичині та ін.), став внутрішній, психічний, світоглядний конфлікт між крайнім раціоналізмом і гуманітаризмом (гуманізмом), з одного боку, та вірою і чином – з іншого: «В сім розбраті між жагучою потребою віри і раціоналізмом, між чинним протестом, який мусив топтати все дочасне і пактувати, як Шевченко, з «гадом» і безсилою людяністю, яка не дозволяла в своїм імені такий протест, – і є трагедія нашого гуманітаризму взагалі і Франка зокрема. Всі нові правди несли з собою на місце старої віри і гніту новий фанатизм і нове творче насильство. Наша правда не могла стати понад сумніви розуму, ані понад милосердя до тілесного, була загуманна. Їй бракувало могутніх відчужень зла, що вели б до бунту...» [4, с. 535].

А втім пізнання цієї внутрішньої «недуги», світоглядної дилеми не перешкодило дати мислителю вельми високу оцінку титанічної праці й визвольної культурної боротьби І. Франка: «... що відноситься до його очищуючої роботи, до тої титанічної роботи – розпорошення чару овіяних містикою чужинецьких правд і цінностей, що душили нас, то перед сею роботою ми можемо лише в пошані схилити чоло. Одним могутнім зусиллям вона пхнула заблуканий човен нашої національної думки на цілі милі наперед і дала нам яскраву мету, яка ще й досі є не досягнутою, – вирватися з проклятого льоху, де нас зіпхнуто, на вільний світ вільних націй». Звідси і заслужене пошанування Каменяря: «За те, що він вказав нам сю мету і проголосив незаперечне право до сього, лишиться Франко серед тих, яких з вдячністю згадуватиме вільна колись нація, – на одним з перших місць» [7, с. 173].

Поглибленим з великою кількістю аргументів і ретельним прочитанням окремих творів (наприклад, поеми «Мойсей») розвитком цих герменевтичних спостережень і критичних оцінок стали повоєнні есе Д. Донцова з книги «Туга загероїчним»

(1953). Ідеться про розтлумачення «роздвоєння душі» в геніального письменника (з «велетенським і різнорідним талантом»), наявність не одного, а двох Франків, постійну світоглядну еволюцію й протиставлення двох ідеологій у його свідомості – «інтернаціонального соціалізму» і націоналізму, зрештою, перемогу цього останнього: «В кінці ... еволюції поет поставив хрест над усім, чому поклонявся замолоду, повернувши рішуче з манівців інтернаціоналізму на національний шлях» [2, с. 527]. Схожий трагічний конфлікт був притаманний не лише одному Франкові, а й низці поколінь ХІХ ст., які отримують в есеїста негативну оцінку: «Душевна драма Франка – це була трагедія кількох поколінь, напоєних отрутою доктрин ХІХ ст. Навіть людину такого формату, як Франко, людину гарячої любові до ближнього і до своєї нації, людину великого інтелекту і благородного серця, – тягар тих доктрин привів до сумнівів, душевного роздвоєння і майже до розпаду. (...) Його трагедія була трагедією людей того віку, які, виховані в ідеях мирної еволюції і матеріяльного поступу, побачили, що світ не рай, а праліс дикий, в якому самому треба мати ікла і пазурі, тверде серце і непохитну віру. Трагедія людей, які вірили в число, в кількість, а яким доба довела, що все залежить від якості. Які вірили, що людський розум дасть щастя, а показалося, що і одиниця, і нація без віри вмирають. Що про долю їх рішають не розум і поступ, а дух і віра» [2, с. 544].

Ключовим твором, що свідчить про кульмінацію світоглядної еволюції Франка й «вихід на нову дорогу» націоналізму, є для критика поема «Мойсей» (1905). Відзначаючи певні слабкі моменти, котрі відсилають до імперативів «збанкрутованої філософії» ХІХ ст., загалом твір, на думку критика, є свідченням іншого мислення й іншого духу, а тому «довго ще буде страшно начасним» (актуальним): «Скільки в цій малій розміром творі глибоких і плідних думок! Скільки пристрасної любові до величного, до героїки! Скільки віри в надію свою! (...) ...виявив тут Франко стільки душевної і умової відваги, просто неймовірної в розбитій хворобою людини, зараженої всіма забобонами, роз'їденої забріханням гуманітаризмом атеїстичного ХІХ віку! Тої відваги, яка здолала заперечити своє колишнє "вірую", признавши його за фальш. Відваги, яка відкинула цей фальш в той самий час, коли він бундючно пишався і ширився, як віра всеї «прогресивної» людськості. Тої відваги, яка автора, досі демократичного поступовця та матеріяліста, змусила визнати першенство духа над матерією,

меча над плугом, всевладу Божого провидіння над долею одиниць і народів. Тої відваги, яка зневолила автора визнати конечність для нації піти шляхом визволення, не «муравлиної праці» і буденного труду, а бою й перемоги. Визнала конечність духового переродження народу, конечність поставити на його чоло Навинів» [4, с. 560–561].

Однією з найглибших радянських критичних розвідок стало есе «Невільники доктрини» (1928), згодом відоме під ще точнішою назвою, котра охоплює провідний сенс націонал-комуністичних письменників, – «Роздвоєні душі». Відзначаючи кризу московської імперської ідеї в Україні, автор витлумачує сутність культурного імперіалізму новітніх окупантів – перетворити українців на росіян: «Уярмити чужу стихію, надати їй свій зміст і форми, на чужій культурній підбудові звести (передусім у наших душах) будинок своєї імперії і культури, зробити з українців патріотів Росії – ось мета, до якої змагає большевицька Росія, як перед нею царська...» [6, с. 70]. Проти цього імперського тиску виникає в українській психіці «заколот і протест», свідчення чому дає національне письменство. І тут цілком справедливо найкласичнішим прикладом часів царизму стає для Д. Донцова приклад М. Гоголя, котрий поєднав у собі «дві натури», оскільки «чуттям ... був українцем, але Росія стала його розумовою (прибраною) вітчизною». Це ж душевне роздвоєння стосувалося й П. Куліша, і більшості української еліти ХІХ ст. Т. Шевченко в цьому плані був винятком, його «і чуттєвою, і розумовою» батьківщиною була Україна [6, с. 71].

Подібно до царських попередників розпочала полонання на «заблукані й розщеплені українські душі» большевицька Росія. Увесь цей процес зафіксувала література. Один за одним українські письменники, роздвоєні між Росією та «жовтоблакитною Україною», скорялися й вибирали під тиском обставин сторону червоного окупанта – «віддавалися в полон до червоного дракона» [6, с. 73–74]: П. Тичина, М. Хвильовий, В. Коряк, В. Сосюра, М. Семенко, В. Поліщук, Д. Фальківський, М. Рильський, О. Слісаренко, Гео Коляда, А. Лісовський, Є. Плужник, В. Гадзінський, Г. Косяченко, А. Головка, Б. Антоненко-Давидович, П. Панч, М. Івченко, Г. Косинка та ін. У всіх цих авторів філософ помічає художні вияви глибокого світоглядного процесу – «суперечності двох національних ідеалів»: «... завше в них віднайдемо безсиле боркання роздвоєної душі, бунт ображеної національної стихії проти силоміць їй накинутих догматів, чужих нашим історичним

споминам, нашому сучасному і нашим мріям про майбутнє...» [6, с. 85].

Серед радянських авторів Д. Донцов виділяє декілька яскравих і трагічних імен. Найчастіше (і до, і після війни) – Г. Михайличенка, М. Зерова, П. Филиповича, М. Бажана, М. Хвильового. Цьому останньому герменевт у 1933 році, році самогубства письменника, присвячує окреме есе «Микола Хвильовий». Відштовхнувшись від факту смерті М. Хвильового, котрого вбив не стільки більшовизм, скільки імперська Москва і котрий вибрав смерть не «моральну», а фізичну, критик убачає за цією особистою трагедією трагедію значно більшу.

«Загадка Хвильового» мала для есеїста кілька вимірів і рівнів. Насамперед він помічає в його творчості синтезування двох традиційних для української літератури первнів: «соціального визволення плебса» (як у Марка Вовчка) і визвольної «романтики народу» (як у Шевченка, Лесі Українки, частково Гоголя). У контексті радянської дійсності цей синтез породив драму: «... драма була в тім, що його романтика не відважилася – наперекір засвоєній догмі – знайти для себе своєї матеріальної підстави, а культ плебса – мав уже готову «романтичну» клішу (made in Moscow), якої знову не міг прийняти поет» [5, с. 210]. Розв'язання соціального питання М. Хвильовий, як і всі націонал-комуністи, убачав на ґрунті національному, а не імперському, російському.

З іншого боку, романтизм М. Хвильового виражав психіку українського степовика – синтез воїна і хлібороба водночас, а не північного росіянина-кочовика. У дусі свого неоромантичного націонал-комуністичного світогляду письменник після перемоги більшовиків стає на критичний шлях: проти міщанського «червоного побуту», проти партії, проти «капралізації літератури», проти «просвітянщини», за «свободу індивідуальності», за орієнтацію на «велику літературу Окциденту», за «азіятський ренесанс», за «дерусифікацію пролетаріату», за «власне месіанство» тощо. Літератор, котрий мав у собі ще багато «розхристаности», «безпомічної ніжности», «неврас-тенії», «наївности», усе ж «у противність до своїх земляків» висунув «постулат творчої меншости, якости характеру, постулат власної національної ідеї (все одно, яка класа ту ідею мала заступити), щоби не бігти за возом переможця-тріумфатора» [5, с. 224]. Зрештою, М. Хвильовий, був не здатен бути найманим гладіатором, що б'ється «за справу нової імперії», а тому між повною капітуляцією перед Москвою і самогубством вибрав останнє: «Його останній жест зостанеться страш-

ним моральним ударом для облудної політики Росії на Україні» [5, с. 228]. Тим самим М. Хвильовий перестав бути «невільником доктрини» чи «роздвоєною душею».

У літературній дискусії середини 1920-х рр. Д. Донцов побачив певні спроби особливо з боку М. Хвильового та однодумців культурного (літературного) розриву з Москвою, а також супутні процеси: «протест проти національного «епігонства», яке «давніше звали москвофільством», боротьбу з «просвітянщиною» – із «звуколірним» світоглядом народів-фелаків» і «пробуджену тугу» до власних «держаній» і до Європи» [3, с. 263]. Наприкінці 1920-х рр., фіксуючи кризу більшовицької ідеї в Україні та пролетарському письменстві, мислитель сутність цієї кризи бачить у **роздвоєності націонал-комуністичної душі**, у невідповідності української психіки та нав'язуваного росіянами більшовицько-імперського світогляду. Причому ця криза зачіпає як щирих комуністів, так і кар'єристів-приспосованців.

Філософ малює такий їх **узагальнений есеїстичний портрет**, що має вагоме історичне значення: «Розгублені, роздвоєні, знеохочені і зневірені, згризені сумнівами, озлоблені, з надламаною душею, з розтраченими ідеалами, з безсило затиснутими кулаками, шпурнуті на коліна ворожою дійсністю, розчаровані в своїй «інтелектуальній вітчизні» Росії, розчавлені між російсько-більшовицьким молотом та українсько-національним ковадлом – стоять безпорадно ці Гамлети (і просто кар'єристи-ренегати) перед розбитим коритом...». Висновок есеїста не просто герменевтично правильний, він ще й історично пророчий: «невільники доктрини» не можуть стати «слугами життя», малороси не можуть бути адептами національної ідеї, а «творча література може зрости лише на власних чуттєвих і духових підвалинах», тому «роздвоєні душі літератури не створять» [6, с. 91–92] Сумний досвід самогубств і масових знищень націонал-комуністичних авторів (і в міжвоєнну добу, і в пізніші періоди історії УРСР) – страшне, але закономірне свідчення слухності історико-герменевтичних спостережень Д. Донцова. Це саме стосується також і тотальної графоманії тих, що все ж «поцілували пантофлю червоного папи», а тому виражали в текстах штучну, фальшиву, антибуттєву більшовицьку тенденцію: «Тенденція звеличчвання чеснотливого колхозника чи нагородженої свинарки – ця тенденція не має нічого спільного з мистецтвом, бо на місце ліпшого, не раз поваленого, ставляє безідейну макулатуру» [8, с. 257].

Висновки і пропозиції. Отже, концепт «роздвоєні душі» став одним із найвагоміших сегментів, котрий змотивував Д. Донцова охарактеризувати складний етап розвитку національного письменства, насичений появою та взаємними протистояннями різних літературних течій, представники котрих отримали аксіологічне потрактування в його есеїстиці: радянська література (з поступовим утвердженням соцреалізму як «єдино правильного» методу творення комуністичного мистецтва), космополітичний модернізм (розвиток авангардизму та декадентства) і вісниківство (й інші вияви героїчного письменства та національного модернізму). Радянська література (створена комуністичними «роздвоєними душами»

й «невільниками доктрини») та космополітично-модерністична (наслідок творчості демоліберальних «прогресистів», «демонократів», «шашелів») є виявом естетики декадансу, розкладу, занепаду.

Заблукані та зневірені, засліплені роздвоєні душі сто років потому опиняються перед новими суспільно-політичними викликами, тому глибинні вияви світоглядного процесу сучасної публіцистики невпинно обертаються навколо тих самих концептів: свобода, боротьба, духовність. Розщеплені – з надією врятуватися від очікуваного щеплення, розхристані – зі сподіванням на Христа. Можливо, осмислення того становитиме цікаву сторінку наукового доробку майбутніх науковців.

Список літератури:

1. Баган О. Естетика і поетика вісниківського неоромантизму : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Львів, 2002. 20 с.
2. Донцов Д. Душевна драма І.Франка і його сучасників. *Літературна есеїстика*. Дрогобич, 2009. С. 527–545.
3. Донцов Д. Крок вперед. *Літературна есеїстика*. Дрогобич, 2009. С. 247–265.
4. Донцов Д. Літературна есеїстика : монографія. Дрогобич : Відродження, 2010. 688 с.
5. Донцов Д. Микола Хвильовий. *Дві літератури нашої доби*. Торонто, 1958. С. 209–230.
6. Донцов Д. Роздвоєні душі. *Дві літератури нашої доби*. Торонто, 1958. С. 969–92.
7. Донцов Д. Трагедія Франка. *Літературна есеїстика*. Дрогобич, 2009. С. 168–174.
8. Донцов Д. “L’art pour l’art” чи як стимул життя? *Дві літератури нашої доби*. Львів, 1991. С. 225–258.

Kolkutina V. V. FUNCTIONING OF THE CONCEPT OF «DIVIDED SOULS» IN THE HISTORY OF UKRAINIAN JOURNALISM

The functioning of concept of “divided souls” in history of the Ukrainian publicism is analysed in the article, grounding on material of literary essayism of Dmytro Dontsov (for example, in the following articles: “Tragedy of Franco”, “Heartfelt drama of Ivan Franko and his contemporaries”, “Mose” written by Ivan Franko”, “Slaves of doctrine”, “Mykola Hvilyoviy”). In particular, attention is focused on the definite and polysemantic interpretation of this concept as the essence of psychological dichotomy in the work and worldview of Ivan Franko, as signs of cultural imperialism of the new occupiers (“slaves of doctrine”). The thinker's reception presents a generalized essayistic portrait of “divided souls” and outlines their historical significance. It is postulated the idea that D. Dontsov is talking about the interpretation of “division of the soul” of a genius writer (with “giant and manifold talent”), the presence of not one but two Frankos, the constant worldview evolution and the confrontation of two ideologies in his mind – “international socialism” and nationalism and the victory of the last in the end. It is summarized that the concept of “divided souls” became one of the most important segments, which motivated D. Dontsov to characterize the complex stage of development of national literature, saturated with the emergence and mutual opposition of different literary movements, whose representatives received axiological interpretation in his essays: soviet literature (with gradually assertion of socialist realism as the “only correct” method of creating communist art), cosmopolitan modernism (the development of avant-garde and decadence) and visnykivstvo (and other manifestations of heroic writing and national modernism). Soviet literature (that was created by communist “divided souls” and “slaves of doctrine”) and cosmopolitan-modernist (a consequence of the work of demoliberal “progressives”, “democrats”, “shashels”) is a manifestation of the aesthetics of decadence, decay, decline.

Key words: Dmytro Dontsov, concept, journalism, “divided soul”, psychological break, hermeneutics.